

SUMMARY**Tatiana Stetsuk, Konstantin Zavalnuk****The golgofa of Stepana Sokolovskogo**

In this article at first about the historical biography totalitarian regime Stepana Sokolovskogo, brother uprising leaders Oleksa, Dmitra, Vasilay and Aleksandry ("Maria") Sokolovskies.

Key words: Stepan Sokolovsky, church, clergyman.

Володимир Зайчук,**старший викладач кафедри «Гуманітарні дисципліни»****Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів
і природокористування України, «Бережанський агротехнічний інститут»****ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І ДУХОВЕНСТВО ВОЛИНІ В
УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ**

Церква посідає помітне місце в політичному, культурному й соціально-економічному житті українського народу. Двадцять століття дало приклади витривалості у вірі та любові до ближнього. Зразком жертвовного і безкорисливого служіння Богові, рідному народові словом і ділом є життя і діяльність православного духовенства, як під тиском радянської тоталітарної системи не зрадило своєму пастирському покликанню.

Ключові слова: Церква, православ'я, лавра, жертвність, духовенство.

«Християнський світ мало знає православ'я. Знають тільки зовнішні, переважно негативні сторони Православної Церкви, але не внутрішні, духовні скарби», — писав понад п'ятдесят років тому М.Бердяєв. З того часу, на жаль, ситуація щодо православ'я змінилася не принципово або навіть погіршилася. «Православ'я стало невідомою релігією для пересічного росіянина, — стверджував наприкінці 90-х років XX ст. відомий богослов А.Кураєв. — Пересічний російський інтелігент знає більше про буддизм і окултизм, аніж про православ'я». І це в країні, яка декларує свою переважну православність [8].

Не в кращій ситуації перебуває сьогодні Православна Церква в Україні. Знання про православ'я у широких мас населення лише часткові. А Святе Письмо словами Бога нас застерігає: «Поги́не народ Мій за те, що немає знання...» (Осії 4.6). Плодом некомпетентності теперішніх християн у православ'ї є поширення Церков закордонного походження на теренах нашої Української держави. І це змушує нас згадати становище православ'я у воєнні роки, коли з приходом німецьких військ відродження УАПЦ бачилося українцям як наслідок становлення власної держави. Швидкою реакцією на це була вказівка Гітлера, яка забороняла утворення єдиних Церков, оскільки інтересам рейху «відповідала б така ситуація, за якої — кожне село мало б власну секту, де розвивалися би свої власні уявлення про Бога. Навіть, якщо у цьому разі в окремих селах з'являться шаманські культи...» [2]. Простіше кажучи — фашистів не влаштовувала сильна об'єднана Православна Церква. Бо, за православною традицією, автокефалія Церкви тісно пов'язана із самостійним

державництвом. Окрім того, вона завжди була вагомим засобом впливу на суспільну свідомість.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення історичного минулого Православної Церкви, життя і діяльності її духовенства. Протягом XX ст. Церква пройшла складний шлях організаційної стабілізації, пережила чимало випробувань, пов'язаних із духовним та національним становленням українців. Трудилось багато ченців, ієреїв та єпископів – правдивих поборників святого благочестя. Ця стаття покликана віддати належне тим, хто жертвовою працею, мучеництвом та сповідництвом зміцнював Святу Українську Православну Церкву у минулому столітті.

Під час написання статті використано дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Серед них особливою інформативністю вирізняються роботи Н.Чигиринського, М.Соловія, Д.Бурка, Н.Полонської-Василенко, Ю.Федоріва, О.Лисенка, І.Власовського, Ю.Мулика-Луцика, С.Савчука, О.Купранець, І.Нагаєвського, В.Борщевича. Окремі матеріали з історії Церкви на Волині, діяльності її єпископату, духовенства можна знайти в праці І.Біласа. На жаль, він обійшов мовчанкою репресії проти православних священників Волині, які мали не менш трагічні наслідки, ніж репресії щодо римо-католицького духовенства, життя якого він висвітлює.

Деякі питання історії українського духовенства відображено у дослідженнях О.Зарічного, О.Новака, Н.Стоколос, А.Губара, Я.Поліщука, Б.Вола, І.Крупського, Ю.Волошина, В.Пашенка та Б.Савчука.

Значну частину джерел становлять архівні документи і матеріали. Вони, в основному, зосереджені у державних архівах Волинської, Рівненської та Тернопільської областей.

XX століття дало Українській Церкві багатьох мучеників та сповідників віри Христової. Вони віддавали усі свої сили на добро Церкви, народу, справі спасіння ближніх.

Переслідування православних у міжвоєнний період, під час війни та під богоборчим радянським режимом – час трудів багатьох відомих і невідомих мучеників та сповідників. Одні загинули у сталінських концтаборах, від рук нацистів, інші пройшли через польські в'язниці, окремі стали жертвами кривавого протистояння на Холмщині й Підляшші. Ті ж, хто залишився живим, продовжували служіння, незважаючи на смертельну небезпеку, працювали на розбудову українського православ'я в тяжких умовах еміграції чи радянського тоталітаризму.

Радянська дійсність поставила надзвичайно високі вимоги до православних душпастирів. За вірність священничій присязі сотні пастирів і церковнослужителів заплатили власним життям, роками у радянських концентраційних таборах, засланнях. Ті, хто виконував пастирський обов'язок у 40–80-х рр. минулого століття, постійно наражалися на небезпеку переслідувань з боку тоталітарного режиму. І все ж Православна Церква не втратила духовно-національних орієнтирів і змогла вистояти в складних обставинах польської, радянської та німецької окупації.

Друга половина XX ст. стала трагічною сторінкою діяльності православних душпастирів. Духовну опіку доводилося здійснювати в тяжких умовах радянського атеїстичного режиму, у ситуації, коли перманентно здійснювалися хвилі переслідувань Церкви, її служителів. Простежимо це на прикладі життя нині канонізованого святого Амфілохія (Головатюка).

Святий Амфілохій (Головатюк Яків Варнавович), схигумен, народився 27 листопада 1894 р. у с. Мала Ловиця теперішнього Шумського району Тернопільської області. У вісімнадцять літ він потрапляє до царської армії. У період Першої світової війни змушений брати участь у бойових діях.

Пережите на війні, потреба духовного вдосконалення привели Якова Головатюка у середині 1920-х рр. до Почаївської лаври. У липні 1932 р. він приймає чернецтво з іменем Йосип. Невдовзі про нього пішла слава, як про вмілого лікаря-костоправа.

Не думав Йосиф (Головатюк), що найважчим у його житті стане післявоєнний час. Перша світова війна, полон, Друга світова війна виявилися лише прелюдією до тих випробувань, котрі довелося витримати во славу Божу подвижникові.

У перші післявоєнні роки ситуацію щодо лаври контролював єпископ Питирим (Свиридов), призначений московським патріархом Сергієм. Він провів на Волині кілька місяців з метою упорядкування канонічного статусу монастирів та церков краю. До серпня 1944 р. цей архиєрей перерукоположував і приймав через покуту в лono Московської патріархії українське духовенство Волині.

Лавра ж перебувала під пильним оком радянських спецслужб. Про це свідчить випадок, котрий стався 13 травня 1946 р. До Почаєва прибула група паломників із Східної України. Під монастирем на віруючих напали енкавеєсці: знищили хоругви, побили священників і людей. Опісля усіх прочан заарештовано [6, с. 204].

Після приходу на Волинь Червоної армії запроваджено новий територіальний та адміністративний поділ [3, с. 17]. Західна частина Волині разом із Почаївською лаврою увійшла до складу Тернопільської області. Православні парафії новоутвореної області були включені до Львівсько-Тернопільської єпархії. Першим священноархимандритом Почаївської лаври на Львівсько-Тернопільській кафедрі став преосвященний Макарій (Оксіюк) [10, с. 295]. При ньому у Львові жив один із останніх єпископів Автокефальної Церкви митрополита Василя Липківського, його брат Йосип Оксіюк. Львівсько-Тернопільською єпархією владика Макарій керував з 1945 по 1953 рр.

Вже у другій половині 40-х років радянська влада заходилася скорочувати кількість монастирів на Волині. Одним із перших об'єктів посиленої уваги став Дубенський Хрестовоздвиженський чоловічий монастир. У 1948 р. від братії обителі вимагали залишити приміщення і переселитися у Почаївську лавру. Почаїв розглядався режимом як своєрідна тимчасова резервація для волинських ченців, котрих згодом також буде ліквідовано. Однак монахи продемонстрували стійкість і залишились у Дубно.

Після закінчення війни Почаївський монастир став поповнюватися кандидатами в чернецтво. Велику роль у їхньому духовному зміцненні відігравали почаївські старці, авторитетні інокі. Серед них загальною пошаною у послушників відрізнявся ієромонах Йосиф (Головатюк). Велика віра і добра вдача притягували до нього молоду братію.

Радянська влада через уповноважених цілеспрямовано вивчала ситуацію навколо монастиря, його вплив на віруючих. Так, під час святкування празника преподобного Іова до Почаївської лаври було відряджено уповноваженого у справах РПЦ у Рівненській області П. Дубовика. Він протягом п'яти днів перебував у лаврі, виконуючи завдання київського керівництва [4, арк. 82].

Отець Йосиф постійно спілкувався із молодією братією, наставляв у духовних справах. У цей час він ніс послух помічника блюстителя Стопи Божої Матері, а з липня 1952 р. — помічника садівника. Почаївці згадують, що отець дбайливо доглядав кожне дерево у ньому й отримував винагороду – всі вони добре плодоносили. Для праці в садку отець постійно запрошував почаївських хлопчаків і завжди щедро розраховувався. Про це діти знали й охоче приходили в монастир. На початку 1953 р. О. Йосиф став ігуменом. Такої високої духовної відзнаки він удостоївся за самовіддане служіння Богові й Церкві та як лікар душ і тіл людям. Серед братії монастиря о. Йосиф багато спілкувався із старшим за віком монахом преподобним Кукшою.

Зауважимо, що у списку братії Свято-Успенської Почаївської лаври станом на 1 грудня 1953 р. О. Кукша (Величко Кузьма Кирилович) значився під одинадцятим номером у сані схиігумена [9, арк. 23]. Натомість про о. Йосифа знаходимо відомості у рядку під номером двадцять три. Це був своєрідний ієрархічний список насельників Почаївського монастиря.

У середині 1950-х рр. на Рівненщині закрито монастир на Козацьких Могилах. Це стало результатом планової акції радянського режиму щодо чернечих обителів краю. Московська патріархія погодилася на закриття і дозволила ченцям з Козацьких Могил переселитися у Почаївську лавру. Приміщення монастиря влада передала для потреб музею на баланс Козинського райвиконкому [5, арк. 232].

У 1956 р. намісником Почаївської лаври стає архимандрит Севастіян (Пилипчук). Він був відносно молодим ченцем. Мав на момент призначення 42 роки. Саме на період його управління припадає початок гонінь на лавру. Є свідчення, що в 1958 р., як попередження, у лаврі було явлення Божої Матері — її побачили над Троїцьким собором у чорному одязі та з чорним омофором у руках.

У 1961 р. комуністична влада безпосередньо взялася за ліквідацію Почаївської лаври. Вона дає неофіційний наказ організаціям та торговельним установам не продавати ченцям продукти харчування й інші необхідні товари. У лаврі відібрали автомобілі (чотири вантажні та один легковий), частину з яких передали місцевому колективному господарству. Монастирю заборонили виготовляти свічки. Усіх робітників лаври, а це 250 осіб, звільнили. Паралельно з цим органи місцевої міліції та КДБ посилено переслідували паломників, які приїжджали до лаври. Наряди міліції і вдень, і вночі перебували на території монастиря.

У приміщенні, де раніше жив священноархимандрит, у 1959 р. розмістили монахів із закритих монастирів: Почаївського скиту, Києво-Печерської лаври, монастиря на Козацьких Могилах, Хрещатицького монастиря з Чернівецької області та ін. Декілька кімнат у цьому приміщенні були відведені для родичів та знайомих монахів, які відвідували Почаївську лавру. Начальник КДБ м. Почаєва капітан М.В. Максимов категорично заборонив поселяти паломників у монастирських келіях і самостійно контролював, виконання свого наказу.

У 1961 р. від лаври відбирають т. зв. “архиєрейський будинок”, розташували в ньому поліклініку м. Почаєва. У Почаївській лаврі тоді нараховувалося 130–140 насельників. Монахів щодня, групами по 10–15 осіб, викликали до почаївської міліції. Отець Йосиф, разом з братією, стійко переносив випробування, був одним із тих, хто активно боровся за збереження обителі.

Тоді ж християн почали виганяти з Почаєва, а монахів – з лаври. Виконували цю ідеологічну роботу органи КДБ, за вказівкою центрального комітету партії, а також всі пов'язані з ними партійні організації та партійні працівники. На боротьбу з Почаївською лаврою радянський уряд мобілізував навіть медичні заклади. Їх зобов'язали “знаходити” в монахів будь-яку хворобу і примусово відправляти на лікування. Для цього влада проводить у монастирі медичний огляд монахів. У Почаївському військкоматі влаштували медкомісію, згідно з якою лаврських монахів — і серед них о. Йосифа (Головатюка) – визнано психічно хворими і відправлено на довготривале час лікування у психіатричну лікарню, при цьому з монастиря їх виписано. Таке “лікування” для деяких монахів було летальним. Самого о. Йосифа лікували так, що тіло розпухало до непомірних розмірів [7, с. 303].

У березні 1962 р. гоніння на монахів Почаївської лаври активізувалося. Почаївські монахи, не витримуючи такого жорстокого знущання місцевих органів влади, почали скаржитись у вищі державні інстанції. У 1962 р. до Москви таємно поїхало троє ченців: Аліпій (Шинкарук), Касіян (Негодюк) та Ісаїя (Ямкін). Окрім патріарха Олексія (Симанського), вони також звернулися з письмовими скаргами в комітет у справах Російської Православної Церкви при Раді міністрів СРСР, а також до генерального прокурора СРСР. Однак жодного результату ці клопотання не дали.

Блокада лаври тривала. Режим хотів голодом задушити чернечу обитель. Затримували не тільки транспорт, який в'їжджав до лаври чи виїжджав звідти, але й кожного, хто переступав святі ворота і мав при собі сумки чи валізи; бували періоди, коли взагалі нікого не впускали. Надто переслідували попередньо виписаних монахів, бо вони скаржилися у вищі органи радянської влади.

У жовтні 1964 р. КДБ та міліція знову посилили утиски ченців Почаєва. Як і в попередні роки, їх виганяють, застосовують фізичну силу, багатьох заарештовують та засуджують. Крім цього, відправляють до психіатричної лікарні, як-от монаха Михайла (Лончакова).

Після другого погрому в Почаївській лаврі (листопад—грудень 1964 р.) частина виписаних монахів, уникнувши арешту, переховувалися, що звичайно відбулося на їхньому здоров'ї. До кінця 1966 р. почаївські монахи домоглися скасування щодо них більшості заборон та насильницьких дій. За цей період у лаврі з великими зусиллями (хоч на це був даний дозвіл) змогли поновити прописку тільки 19 осіб. У 1971 р. налічувалося 45 офіційно зареєстрованих насельників.

Отець Йосиф (Головатюк) розділив долю братії монастиря у ті тяжкі роки. Його, як уже було зазначено, відправили у Буданівську психічну лікарню, де всіляко над ним знущалися. Однак і серед божевільних ігумен продовжував нести хрест послуху: постійно молився до Всевишнього, стійко переносив усі випробування, намагався втішати тих, хто мав ще якусь свідомість. Вплив отця на хворих стурбував керівництво лікарні. Також віруючі вимагали звільнити ченця. Завдяки зусиллям багатьох, у т. ч. і Світлани Алілуєвої, преподобного виписали, наказавши йому перебувати в Малій Іловиці.

Замешкавши у рідному селі, о. Йосиф не полишав боговгодної справи. Поступово з допомогою віруючих було збудовано капличку, преподобний щодня служив. Але і в селі радянський режим не давав спокою святому. Адже до нього з'їжджалися з усього Радянського Союзу. Щоб не допустити в село людей, міліція

висаджувала їх з автобусів, перекривала автошлях. Приблизно у середині 1960-х рр. настало полегшення. Радянські правоохоронці менш пильно виконували розпорядження влади. Натомість вони не забували двічі на місяць приходити до о. Йосифа за хабарем, і він мусив давати данину, а якщо не мав грошей, то позичав у місцевій крамниці і згодом віруючі люди самі віддавали борг.

Всевишній дарував о. Йосифу не лише дар зцілення, але й прозорливості. Десятки тисяч людей приходило до нього за допомогою, і він бачив стан душі кожного, причини хвороб, а також думки. Отець мав видіння щодо хворих та власної долі.

Радянський режим пильно стежив за ігуменом. Підсилав до нього агентів. Відступники виявились і серед родичів. Так, один із племінників ледве не вбив святого. Братія лаври думала, що о. Йосиф помре і його було пострижено у велику схиму з ім'ям Амфілохій. Але Бог дав ще роки життя для справдження Його Милості. Через десятиліття після упокоєння Амфілохій Почаївський був визнаний Церквою святим.

Яскравими представниками Волині ХХ ст. стали також владыки Юрій (Ярошевський), Олексій (Громадський), Никанор (Абрамович). Митрополит Юрій заплатив життям за вірність рідному народові. Митрополит не боявся російських шовіністів і робив усе для зміцнення незалежної Православної Церкви в Польщі.

Владика Олексій (Громадський), натомість, багато зробив для відновлення українського обличчя православ'я у краю, формування нового покоління душпастирів. Він був автором збірників проповідей, богословських, агіографічних, полемічних та церковно-історичних праць. Уважав за корисне повернення до вжитку давніх українських церковних традицій, благословляв і матеріально підтримував богословсько-перекладацьку працю волинських клириків.

Одне з чільних місць у православному житті Волині посів також митрополит Никанор (Абрамович). Цей високоосвічений архиєрей багато доклався до становлення Української Автокефальної Церкви у роки Другої світової війни.

Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що у минулому столітті репресії проти православних душпастирів стали масовими й систематичними, — це була спроба фізичного знищення цілої духовної верстви, яка міцно трималася прадідівської віри. Завдяки стійкості православного духовенства, яскравими представниками якого є 533 отці, згадані В.Борщевичем у «Волинському помяннику», ми не втратили свого багатовікового духовного набутку.

Новітній період історії українського православ'я, попри розділення на кілька юрисдикційних напрямків, має засвідчити новий етап душпастирських трудів духовенства, піднесення духовно-національних прагнень ієреїв і вірних, упевнене крокування до створення єдиної в незалежній державі помісної Православної Церкви.

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена з нагоди тисячоліття прийняття Християнства в Україні-Русі. — Київ: Об'єднання біблійних товариств, 1990.
2. Даничев В.І. Банкротство стратегии германского фашизма. — Москва, 1973. — Т. 1. — С. 66.
3. Історія Рівненщини // Рівненська обласна рада. Четверте скликання 2002—2006: Довід. — бібліогр. вид. — Рівне, 2006. — С. 17.
4. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області П. Дубовика уповноваженому Ради по УРСР Г. Корчевому, № 122-101-102, 12 грудня 1951 р. // ДАРО. — Ф. Р-204. — Оп. 11. — Спр. 55. — Арк. 82.

5. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області П. Дубовика уповноваженому Ради по УРСР Г. Пинчуку, № 122-07, 15 серпня 1958 р. // ДАРО. — Ф. Р-204. — Оп. 11. — Спр. 110. — Арк. 232–233.
6. Літопис УПА. — Львів: Літопис, 1992. — Т. 9. — Кн. 2: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. — 271 с.
7. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. — Полтава, 1997. — Част. I — 356 с.
8. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. — Київ: Світ Знать, 2004. — С. 3.
9. Список братии Почаево-Успенской лавры по состоянию на 1-е декабря 1953 года // ДАТО. — Ф. 148. — Оп. 2. — Спр. 49. — Арк. 23.
10. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. — Торонто, 1964. — 362 с.

SUMMARY

Zajchuk Wolodymyr

Orthodox Church clergy and Volhynia under Soviet reality

The church takes an appreciable place in political, cultural and social and economic lives of the Ukrainian people. The twentieth century has given endurance examples in belief and a love for the neighbour. The sample of sacrificial and disinterested service of Bogovi, to the native people the life and works of orthodox clergy after all they in word and deed is transferred cargoes Soviet totalitarian systems and did not betray to vicarial calling.

Людмила Іваннікова,

кандидат філологічних наук,

*докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського*

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ТА ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Автор статті повідомляє, що в середині XIX ст. православні священики записували народні пісні, легенди, повір'я, звичаї та обряди Південної України, здійснювали історико-етнографічні описи містечок і сіл цього регіону.

Ключові слова: історія фольклористики, звичаї, вірування, православне духовенство.

Чимало українських фольклористів та етнографів, як свідчать біографічні дані, були або представниками духовенства (священиками, дияконами), або вихідцями зі священичих родин, або мали духовну освіту на рівні семінарії чи академії. Досить назвати прізвища Івана Білецького, Михайла Білінського, Івана Вагилевича, Софронія Витвицького, Якова Головацького, Марка Грушевського, Юрія Жатковича, Івана Крамаренка, Ореста Левицького, Миколи Леонтовича, Данила Лепкого, Єрофея Лобачевського, Семена Любарського, Олександра Митрака, Миколи Нодя, Петра Огієвського-Охотського, Івана Огієнка, Антона Петрушевича, Степана